

Research Paper

The latest results of archaeological excavations and the impact of Sasanian art and architecture in the historical site of Khirbat-al-Mafjar (Jericho-Palestine)Maryan Mohamadi*¹ , Reza Hoormehr² ¹ Assistant Professor, Archeology Department, Buali Sina University, Hamedan² PhD student in archeology at Buali Sina University, Hamedan

10.22080/HPAI.2024.26863.1012

Received:

February 1, 2025

Accepted:

March 11, 2025

Available online:

April 14, 2025

Abstract

Based on the remains and archaeological findings, Jericho is undoubtedly one of the first urban settlements in the world, which is located on the west bank of the Jordan River and the country of Palestine. In such a way that this continuity of establishment is still standing from prehistoric times until now. In the Islamic era, with the continuation of Sassanid and Byzantine architectural traditions in the Umayyad architectural style, a complex with the modern name of Khirbat-al-Mafjar or Hisham Palace was built like a mirage in the heart of the desert. which is one of the most important cultural symbols and archaeological sites of the early Islamic era in Palestine and one of the so-called twenty desert fortresses of the Middle East. Undoubtedly, one of the unique features and values of this Islamic era area is the mosaic art used in the flooring of its various spaces. Although the ancient tradition of mosaics predates it, the craftsmen in this palace created another way of aesthetic effect with intricate geometric motifs as well as plant designs. This is consistent with other Islamic architecture and art, which is characterized by abstract features and some elements built on Iranian and Greek traditions. Although the name of this palace is associated with the name of the ninth Umayyad caliph, Hisham bin Abdul Malik, there are evidences and theories that this complex was built during the time of the next caliph, Walid II. This complex includes the main building elements such as palace, mosque and bath as well as other related components. Archaeological excavations in this archaeological site began in 1933 and continue in recent years. Based on this, in addition to the brief introduction of the architectural and spatial structure of this complex, this article will examine the history of archaeological excavations in it, especially the latest archaeological findings based on published reports.

***Corresponding Author:** Maryan Mohamadi**Address:** Buali Sina University, Hamedan**Email:** m.mohammadi@basu.ac.ir**Tel:** 02144436944

Extended Abstract

1. Introduction

On the east bank of the Jordan River, where in our time, due to the political events of the region, it has always been and is disputed, there is a city whose history goes back to prehistoric times and even the Stone Age. Even today, this region has more suitable climatic conditions compared to its neighboring lands, but it seems that in the past, this region had more greenery and prosperity. The location of this city between the cities of Jerusalem and Oman, especially its closer proximity to the holy land of divine religions, has been very important in all eras.

But the importance of Jericho city is not only due to its several thousand years old as one of the first cities in the world, but also due to the extraordinary beauty of the architectural elements of the historical complex of Khirbat-al-Mafjar, known as Qasr Hisham, from the early Islamic era, such as mosaics with unique geometric designs and Legends, stone and plaster sculptures (including humans and animals), extensive plaster decorations and wall paintings have long attracted the attention of Islamic art historians and archaeologists. So that the archaeological heritage of Palestine in the Islamic era, especially the early Islamic formation period, can be focused on this valuable historical site.

2. Archaeological excavations in Khirbat-al-Mafjar

The first person who carefully examined and explored this place was Dimitri Baramki, who traveled all over Palestine from his hometown in Jerusalem as a young Palestinian inspector for the Antiquities Administration under the British mandate in the early 1930s. In the

meantime, his attention was drawn to a set of big hills in the north of Jericho. Baramki started digging in the southern hill of this complex in 1933. Robert Hamilton, the director of the British archeology department in Jerusalem, also carried out investigations about this area during 1945 and in addition to conducting studies on plasters and sculptures, Especially the renovation of the large bathroom of this complex.

After the transfer of the Jericho administration to the Palestinian Authority in 1994, a joint collaboration called the Jericho-Mefajr project has been formed between the Palestinian Antiquities and Cultural Heritage Administration and the University of Chicago with the aim of re-evaluating, clarifying and summarizing the findings of Baramki and Hamilton.

Also, since 2006, excavations have been started in this area under the supervision of Hamdan Taha from the Department of Antiquities and Cultural Heritage of Palestine. These activities and re-evaluation lead to the classification and sequence of building periods in this historical group. In such a way that four archaeological periods are presented in it

1- Years 750-700 AD (80-132 A.H.) constructions and remains painted with dishes.

2- Years 750-800 AD (132-80 A.H.) further expansion and the effects of the earthquake in the middle of the 8th century AD, which seems to be transitional types of pottery; such as the early Islamic centuries of Ayla in Syria)

3- 800-950 AD (132-80 A.H.) use and re-settlement of the place in the Abbasid period; Continuity and innovation of cream ware (known as Mafjar ware), cut, molded and glazed earthenware.

4- 1100-1300 AD (132-80 A.H.) re-use in the Middle Ages (Ayoubi-Mamluk period); apparently limited use until the final destruction of the palace

In 2014, a new museum was designed and opened to show the history and archeology of the Umayyad palace and its related surrounding structures. Also, this complex has an educational and performance workshop of mosaic art. In the latest measures taken, after the restoration works, the palace grounds were opened to the public in October 2021, while a protective roof has been implemented on these parts to protect the valuable mosaic decorations.

3. The influence of Sassanid art

Apart from the fundamental and obvious aspects of the influence of Sasanian art and architecture on the Islamic period, the evidence indicates that the Umayyad caliphs imitated the Sasanian kings in decorating their palaces and buildings. The aristocratic characteristics of the Sassanid court correspond to the undeniable identity of the Umayyad lifestyle, which paid much attention to luxury and entertainment. Therefore, themes such as the roles of servants, mendicants, hunters, hunting, etc. can be seen on the walls of many of these buildings. The images of Khirbat-al-Mafajr, Qasr al-Hayr West and Qusayr Umrah are a reflection of the exact concept of monarchy. This concept was one of the eastern concepts of ancient times. In Khirbat-al-Mafajr, the public space is most likely located in a complex that includes a pillared hall with a wide central corridor that leads the entrance building to the altar room. This collection is luxuriously decorated with mosaics and stucco decorations mixed with a rich design of images taken from the Sassanid court.

Iranians were famous for having gardens and palaces, and Iranian workers and gardeners may have cooperated in the construction of Khirbat-al-Mafajr.

4. Conclusion

The historical environment of Khirbat-al-Mafajr, despite the distance from the geographical borders of Iran and despite the intercourse in the cultural limits of Byzantium, is a transformed manifestation of the influence of the art and architecture of the cultural field of Iran and the Sassanid period. So that this cultural conquest is noticeable both in the remaining works and in the structures and decorations related to the architecture of this complex. From an archaeological point of view, the results based on the investigations carried out in the specific sources of this article can be presented in two ways; The first is the analysis and summary of the measures that were started in the form of archaeological excavations by Baramki in the 1930s, and other investigations are carried out by Robert Hamilton.

Apart from the archeological findings and the possibility of understanding the space and architectural body of the historical Khirbat-al-Mafajr, what is given special attention in those days is the theory of assigning this collection to the Umayyad caliphs, namely Hisham bin Abd al-Malik or Yazid bin Walid, who in Here, based on historical documents and applicable documents, it seems that the possibility of belonging to the time of Walid II is more than the place where a novel in this regard called "Walid and Friends, Umayyad Tragedy" is published.

The other results discussed in this article are based on field explorations and remote sensing surveys, which started in the form of a joint project in 1994 called the Jericho-Mafjar project between the

Department of Antiquities and Cultural Heritage of the State of Palestine and the University of Chicago. . These activities and re-evaluation have led to the classification and sequence of construction periods in this historical group. In addition, relying on conclusions from historical texts

References

- Creswell, Keppel Archibald Cameron (2013); A passage on the advanced architecture of Muslims, revision: James Allen, translated by Mehdi Golchin Arefi, publishing house of the Islamic Republic of Iran Art Academy.
- Grabar, Oleg (1998); Umayyad Art, Iranian Art History Collection: Umayyad and Abbasid Art, translated by Yaqub Azhand, Tehran: Molly.
- Price, Christian (2011); History of Islamic Art, translated by Masoud Rajab Nia, fifth edition, Tehran: Amir Kabir.
- Lionel, Bier (2018); Sassanid palaces and their influence in the early Islamic period, translated by Ehsan Tahmasebi, Golestan Honar Quarterly, 6th year, number 17.
- Bojnoordi, Kazem Mousavi (2014); Big Islamic Encyclopedia, Iranian Islamic Research Center, Volume 22
- Heydarnetaj, Vahid and Maqsoodi, Mitra (2018); A comparative comparison of common themes of sacred plants in pre-Islamic architectural motifs of Iran and architectural arrays of the Islamic era (with emphasis on the Umayyad and Abbasid period), and evidence, the history of attention and exploitation of the location of this historical site due to the special conditions and location of the settlement reaches about six centuries before the Umayyad period, that is, the Roman Empire.
- Bagh Nazar magazine, number 71, page 35
- Taha, Hamdan (2019); Qasr Hisham Museum in Jericho, Palestine
- Donald Whitcomb, Michael Jennings, Andrew Creekmore and Ignacio Arce(2016) Khirbat al-Mafjar: New Excavations and Hypotheses for an Umayyad Monument .Near Eastern Archaeology Vol. 79, No. 2 (June 2016), pp. 78-87 (10 pages) Published By: The University of Chicago Press.
- Whitcomb, Donald (2010-2011) Jericho Mafjar project and Islamic archaeology, annual report, The University of Chicago Press10
- Hamilton, Robert (1988) Walid and His Friends: An Umayyad Tragedy, Oxford University Press, Oxford Studies in Islamic Art, 6
- Donald Whitcomb, Hamdan Taha (2014) The mosaics of Khirbat-al-Mafjar Hisham's palace, Joint Publication, Palestinian Department of Antiquities and Cultural Heritage, The Oriental Institute of the University of Chicago, Ramallah 2014 and Chicago 2015

Donald Whitcomb, Hamdan Taha (2013) Khirbat-al-Mafajr and its Place in the archaeological heritage in Palestine, *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, Volume1, Number 1, pp. 54-65 (Article) Published by Penn State University Press

Hamilton, Robert (1959) *Khirbat-al-Mafajr an Arabian mansion in the Jordan valley*, Oxford

Hamilton, Robert (1969) Who Built Khirbat-al-Mafajr, *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, Volume 1- Issue 1

Rachael Thyrza Sparks, Bill Finlayson, Bart Wage makers and Josef Mario Briffa (2020) *Digging Up Jericho*

Past, present and future, Archaeopress Publishing Ltd, Summertown Pavilion 18-24 Middle Way, Summertown, Oxford OX2 7LG

Jennings, Michael (2015) *Beyond the walls of Jericho: Khirbat-al-Mafajr and the signature landscape of the Jericho plain*, Department of near eastern languages and civilizations. Chicago, Illinois.

Tothstubb, Sara (2016) *New discoveries are overturning long-held assumptions and revealing previously ignored complexities at the desert castle of Khirbat-al-Mafajr*, Courtesy Palestinian Department of Antiquities and Cultural Heritage

علمی

نویافته‌های کاوش‌های باستان‌شناسی و تاثیر هنر و معماری ساسانی در محوطه تاریخی خَرَبَةُ الْمَفْجَر (اریحا - فلسطین)

مریم محمدی^{*۱} ID، رضا هورمهر^۲ ID

^۱ عضو هیئت علمی گروه آموزشی باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا.
^۲ دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا.

doi 10.22080/HPAI.2024.26863.1012

چکیده

به گواه آثار برجای‌مانده و یافته‌های باستان‌شناسی بی‌شک اریحا (به انگلیسی Jericho) یکی از نخستین سکونت‌گاه‌های شهری جهان است که در کرانه باختری رود اردن و کشور فلسطین قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که این تداوم استقراری از دوران پیش از تاریخ تا کنون همچنان پابرجاست. در دوران اسلامی با تداوم سنت‌های معماری ساسانی و بیزانسی در شیوه معماری اموی در بخش شمالی کنونی این شهر، مجموعه‌ای با نام امروزی خَرَبَةُ الْمَفْجَر (Khirbat-al-Mafjar) یا کاخ هشام، همانند سربابی در دل کویر بنا می‌گردد که یکی از مهم‌ترین نمادهای فرهنگی و محوطه‌های باستان‌شناسی دوران متقدم اسلامی در فلسطین و یکی از به‌اصطلاح بیست قلعه صحرايي خاورمیانه است. بی‌شک یکی از شاخصه‌ها و ارزش‌های بی‌نظیر این محوطه دوران اسلامی، هنر موزائیک (۱) به‌کاررفته در کف‌سازی فضاهای مختلف آن است. اگرچه سنت دیرینه موزائیک پیش از آن وجود داشته است، اما پیشه‌وران در این کاخ فصل دیگری از جلوه‌های زیبایی‌شناسی را با نقوش هندسی پیچیده و همچنین طرح‌های گیاهی ایجاد کردند. این امر با دیگر معماری و هنر اسلامی که با ویژگی‌های انتزاعی و برخی عناصر ساخته‌شده بر اساس سنت‌های ایرانی و یونانی مشخص می‌شود، مطابقت دارد. هرچند نام این کاخ با نام خلیفه نهم اموی، هشام بن عبدالملک عجین گشته، اما شواهد و نظریاتی مبنی بر ساخت این مجموعه در زمان خلیفه بعدی یعنی ولید دوم به چشم می‌خورد. در هر حال این مجموعه مشتمل بر عناصر ساختمانی اصلی چون کاخ، مسجد و حمام و همچنین دیگر اجزای وابسته است. کاوش‌های باستان‌شناسی در این محوطه باستان‌شناسی از سال ۱۹۳۳م. آغاز گشته و در سال‌های اخیر همچنان ادامه دارد. بر این اساس این مقاله (۲) علاوه بر معرفی اجمالی ساختار معماری و فضایی این مجموعه، به بررسی تاریخی کاوش‌های باستان‌شناسی در آن به‌ویژه آخرین یافته‌ها بر اساس گزارش‌های منتشرشده بر پایه بازخوانی و تحلیل این اسناد خواهد پرداخت.

تاریخ دریافت:

۱۳ بهمن ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۲۱ اسفند ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۲۵ فروردین ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

معماری اموی؛ معماری ساسانی؛ معماری بیزانسی؛ خربه المفعر؛ فلسطین؛ اریحا؛ کاخ هشام؛ هنر موزائیک.

* نویسنده مسئول: مریم محمدی

آدرس: دانشگاه بوعلی سینا

ایمیل: m.mohammadi@basu.ac.ir

تلفن: ۰۲۱۴۴۴۳۶۹۴۴

۱ مقدمه

سرزمین‌های مجاورش دارای شرایط اقلیمی مناسب‌تری است، اما به نظر می‌رسد در روزگار گذشته این منطقه از سرسبزی و آبادانی بیشتری برخوردار بوده است. موقعیت این شهر در میانه شهرهای بیت‌المقدس و عمان، به‌ویژه نزدیکی بیشتر آن به سرزمین مقدس ادیان الهی، در تمامی دوران بسیار حائز اهمیت بوده است.

در کرانه شرقی رود اردن، آن جا که در روزگار ما، به دلایل رخدادهای سیاسی منطقه، همواره مورد مناقشه بوده و هست، شهری قرار گرفته که پیشینه آن به دوران پیش از تاریخ و حتی عصر سنگ می‌رسد. هرچند امروزه نیز این منطقه در قیاس با

شکل ۱. موقعیت ویژه شهر اریحا در کرانه باختری رود اردن (منبع: سایت www.bibleodyssey.org)

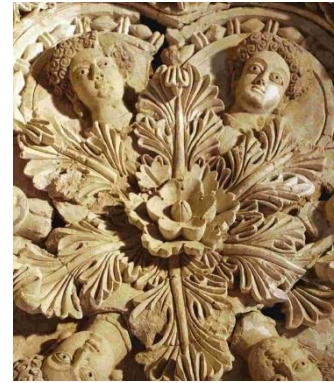
اسلامی، می‌تواند بر این مجموعه بارزش متمرکز شود.

در این میان باید خاطر نشان کرد که به چنین محوطه‌های ویژه باستان‌شناختی دوران متقدم اسلامی (در بلاد تحت سیطره حکومت‌های اموی و عباسی) کم‌تر پرداخته شده؛ چنانکه با بررسی اجمالی نیز می‌توان به نقش و جایگاه تأثیر هنر ساسانی بر هنر و معماری این دوران و ریشه‌های تحولات صورت‌گرفته پس از آن به درستی رهنمون یافت.

اما اهمیت شهر اریحا نه‌تنها به واسطه قدمت چند هزار ساله خود به‌عنوان یکی از اولین شهرهای جهان، بلکه به جهت زیبایی خارق‌العاده عناصر معماری مجموعه تاریخی خربه‌المفجر، معروف به قصر هشام، از دوران متقدم اسلامی، نظیر موزائیک‌هایی با طرح‌های منحصر به فرد هندسی و افسانه‌ای، مجسمه‌های سنگی و گچی (از جمله انسان و حیوان)، تزئینات گسترده گچ‌بری و نقاشی دیواری (تصاویر ۲ و ۳) از دیرباز توجه مورخان هنر اسلامی و باستان‌شناسان را به خود جلب کرده است؛ به طوری که میراث باستان‌شناسی فلسطین در دوره اسلامی، به‌ویژه دوران شکل‌گیری اولیه

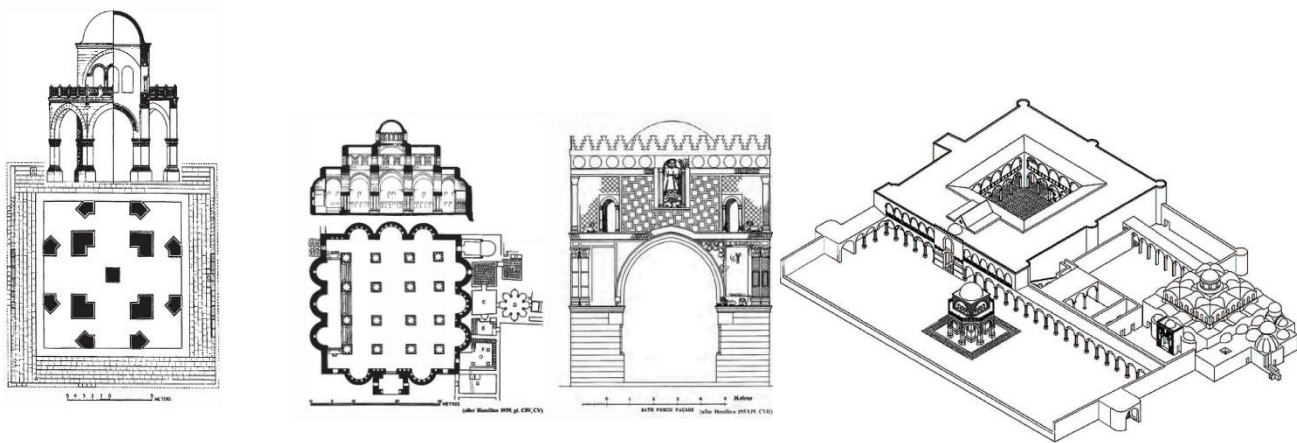
شکل ۳. نقش درخت زندگی، موزائیک فرش کف استخر(حمام)
(Taha & Whitcomb, 2013)

شکل ۲. گچبری با نقوش گیاهی و انسانی
(Taha & Whitcomb, 2013)

طراحی شده بود که توسط چهار سالن طاقدار محصور شده بود. با این حال چنین به نظر می‌رسد که به جز حمام، مجموعه هرگز تکمیل نشد. زلزله‌ای شدید حوالی سال ۷۴۹ پس از میلاد، تالار تماشاگران و حمام‌های چشمگیر آن را ویران کرد. اما در دوره عباسیان (۹۵۰-۷۵۰ پس از میلاد)، این مکان مجدداً با ساختن خانه‌های اشراف در ناحیه شمالی رونق گرفت (کرسول، ۱۳۹۳: ۱۸۰). (۳)

ساختار فضایی این مجموعه از پنج بخش اصلی یعنی یک کاخ، یک حمام و تالار پذیرایی، یک مسجد و یک استخر بزرگ تشکیل شده که همگی توسط دیواری احاطه شده است. ساختمانی مربع شکل در دو اشکوب با برج‌های مدور در گوشه و کنار ساختار فضایی کاخ را تشکیل می‌داد. مردم از طریق یک گذرگاه طاقدار وارد می‌شدند که در دو طرف آن نیمکت‌هایی قرار داشت. در اطراف یک حیاط مرکزی

نقشه ۱. سمت چپ: طرح بازسازی ایزومتریک مجموعه طرح‌های میانی: پلان و نمای بازسازی حمام سمت چپ: پلان و نمای پیشنهادی پاریون (کوشک)

(Taha & Whitcomb, 2014)

۲ روش پژوهش

به دلیل عدم امکان دسترسی و حضور در محوطه مورد نظر، این پژوهش بر اساس منابع و مقالات علمی و کتابخانه‌ای تهیه و تنظیم گردیده است و به بیانی شیوه توصیفی را در بر دارد. گزارش‌های متناهی از زمان کاوش‌های باستان‌شناسی در این محل ارائه شده که در سال‌های اخیر نیز بیشتر به آن پرداخته شده است.

۳ پیشینه پژوهش

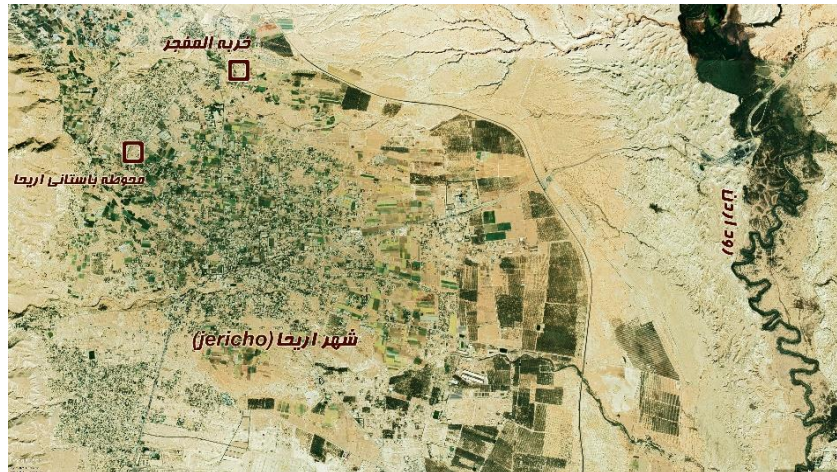
با وجود بعد مسافت و شاخصه‌های فرهنگی و سرزمینی اگرچه نمی‌توان این منطقه را در محدوده حوزه فرهنگی ایران به حساب آورد، اما به دلیل وجود شواهد بارز و رخدادهای تاریخی- فرهنگی در دوران متقدم اسلامی، به‌ویژه در دوره اموی، تأثیر هنر و معماری ایران ساسانی در این مجموعه قابل ادراک است. با این توضیحات باید اشاره داشت که به جز نگاه گذرا در چندین مقاله و همچنین اطلاعات کلی در مجموعه دائرةالمعارف بزرگ اسلامی پژوهش قابل توجهی در خصوص این مجموعه در ایران صورت نگرفته است. طبیعتاً و آن چنان که در ادامه خواهد آمد حاصل نتایج و انتشار گزارش کاوش‌ها و پژوهش‌هایی است که از دهه ۳۰ میلادی توسط باستان‌شناسان و پژوهشگران بومی و اروپایی صورت پذیرفته است. در این رهگذر می‌توان به موارد ذیل

اشاره داشت که فهرست منابع منتشرشده در پایان این پژوهش ذکر گردیده است:

- کاوش‌های و پژوهش‌های صورت‌گرفته توسط دیمیتری بارامکی از سال ۱۹۳۰ میلادی
- بررسی‌های صورت‌گرفته توسط رابرت همیلتون خلال سال‌های ۱۹۴۵ میلادی
- از سرگیری کاوش‌ها و انتشار نتایج پژوهش توسط حمدان طاه‌ها و دونالد ویتکامب از سال ۲۰۰۶ میلادی

۴ بحث و یافته‌های پژوهش

آن چنان که پیش‌تر آمد، محوطه تاریخی خربه المفجر به‌عنوان یکی از زیباترین کاخ‌های دوران اموی (به اصطلاح قلعه‌های صحرائی) شناخته شده است. کف فرش‌های موزائیکی افسانه‌ای، پیکره‌های انسان و حیوان، تزئینات گچ‌بری گسترده و نقاشی‌های دیواری، این مجموعه تاریخی را که درست در شمال شهر اریحا قرار دارد، به یک مکان باستان‌شناسی فوق‌العاده تبدیل کرده است. هنرمندان در ساخت این موزائیک‌های بی‌بدیل از سنگ آهک رنگی که از اطراف منطقه آورده شده بود، استفاده کردند، سنگ سیاه از منطقه جنوب اریحا، قرمز از بیت‌المقدس، سفید از الخلیل و صورتی از بیت لحم.

شکل ۴. عکس ماهواره‌ای موقعیت مجموعه تاریخی خربه المفجر و محوطه باستانی اریحا در محدوده منطقه وادی عین-السلطان

(تنظیم، نگارندگان ۱۴۰۱، منبع تصویر: www.googleearth.com)

اما در سال‌های اخیر در قالب پروژه‌ای مشترک با همکاری اداره آثار باستانی فلسطین و دانشگاه شیکاگو، بررسی‌ها و کاوش‌هایی در تحلیل و تکمیل پژوهش‌های گذشته در حال انجام است که در ادامه به بیان و ارائه این مطالعات و بررسی‌ها خواهیم پرداخت.

این مجموعه تاریخی برای نخستین بار در سال ۱۸۹۴م. کشف گردید و کاوش‌های این محوطه تاریخی در دهه‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ به مدت ۱۳ فصل توسط دیمیتری بارامکی به انجام می‌رسد؛ چنانکه پس از آن چنان فرض می‌گردد ساختار این محوطه به طور کامل شناخته شده است. در ادامه رابرت همیلتون مدیر اداره آثار باستانی تحت قیمومیت بریتانیا، به بررسی‌های بیشتر و ارائه نظریاتی در خصوص کارکرد و سازنده آن می‌پردازد.

شکل ۵. نقوش تزئینی با تکنیک موزائیک در کف‌سازی‌های محوطه تاریخی خربه المفجر (Taha & Whitcomb, ۲۰۱۴)

۵ کاوش‌های متقدم

در بیت‌المقدس به سراسر فلسطین سفر کرد. در این میان توجه او به مجموعه‌ای از تپه‌های بزرگ در شمال شهر اریحا جلب گردید؛ مکانی که سنگ‌های حجاری‌شده آن را برای استفاده در ساختمان‌های شهر و گورستان‌های محلی می‌بردند.

اولین کسی که این مکان را به دقت مورد بررسی و کاوش قرار داد، دیمیتری بارامکی^۱ بود که در اوایل دهه ۱۹۳۰م. به‌عنوان بازرس جوان فلسطینی برای اداره آثار باستانی تحت فرمان بریتانیا، از زادگاه خود

شکل ۶. دیمیتری بارامکی و کارگران در کاوش‌های سال ۱۹۳۰ میلادی محوطه تاریخی خربه المفجر (Taha & Whitcomb, ۲۰۱۴)

(۵) مورد توجه همیلتون قرار گرفته و بر اساس مشاهدات وی از کیفیات ساختمان‌ها و تزئینات این مجموعه، در سال ۱۹۸۸ رمانی به نام "ولید و دوستانش، تراژدی اموی" به رشته تحریر درمی‌آورد (۳) بر پایه نظریه مبنایی این کتاب، همیلتون واژه مفجر را که به معنی مکان مظهر آب است، به‌عنوان محل فجور و فساد قلمداد می‌نماید. مکانی که این خلیفه، اوقات فراغت و استراحت خود را در آن سپری می‌کند و سرانجام با شیوه زمام‌داری خویش یکی از زمینه‌سازان اصلی سقوط سلسله اموی قرار می‌گیرد.

پژوهشگران این عرصه، معمولاً کتاب "خربه المفجر: عمارت عربی در دره اردن" همیلتون، (منتشرشده در سال ۱۹۵۹ میلادی) را به عنوان استنتاج نهایی در مورد این محوطه تاریخی منحصربه‌فرد در نظر گرفته‌اند. گفتاری که بدون در نظر گرفتن مکتوبات بارامکی که پایان‌نامه خود را در سال ۱۹۵۳ در لندن با موضوع خربه المفجر به انجام رسانیده بود، به چاپ رسید و همچنان اعتقاد بر آن است که می‌بایست از چهار گزارش مقدماتی

برامکی در سال ۱۹۳۳ حفاری را در تپه جنوبی این مجموعه آغاز کرد و در این کاوش سنگ‌های تراشیده شده یک درگاه و اتاق‌های اطراف آن را به همراه تزئینات گچ بری آشکار نمود (۱۹۳۶). فرض اولیه او برای یافتن یک بنای بیزانسی به‌زودی تغییر کرد؛ زیرا او به‌تدریج تشخیص داد که با یک بنای منحصربه-فرد قرون اولیه اسلامی مواجه است (شکل ۶). وی با پی‌بردن به اهمیت این اکتشاف با وجود کم‌بودن منابع و موارد مشابه مقایسه‌ای به ارائه گزارش‌های مقدماتی باستان در خصوص این محوطه تاریخی پرداخت.

رابرت همیلتون^۲ مدیر بخش باستان‌شناسی بریتانیا در بیت‌المقدس نیز در خلال سال‌های ۱۹۴۵م. بررسی‌هایی در خصوص این محوطه به انجام رسانید و علاوه بر انجام مطالعات بر روی گچ-بری‌ها و حجاری‌ها به بررسی در خصوص بازسازی حمام بزرگ این مجموعه پرداخت، چه‌بسا این امر، نقطه عطفی در شیفتگی شخصی او به روایت‌های موجود در دوران اولیه اسلامی، پیرامون خلیفه ولید دوم می‌گردد. در این میان کتاب دایره‌المعارف الاغانی

² Robert C. Hamilton

¹ Dimitri C. Baramki

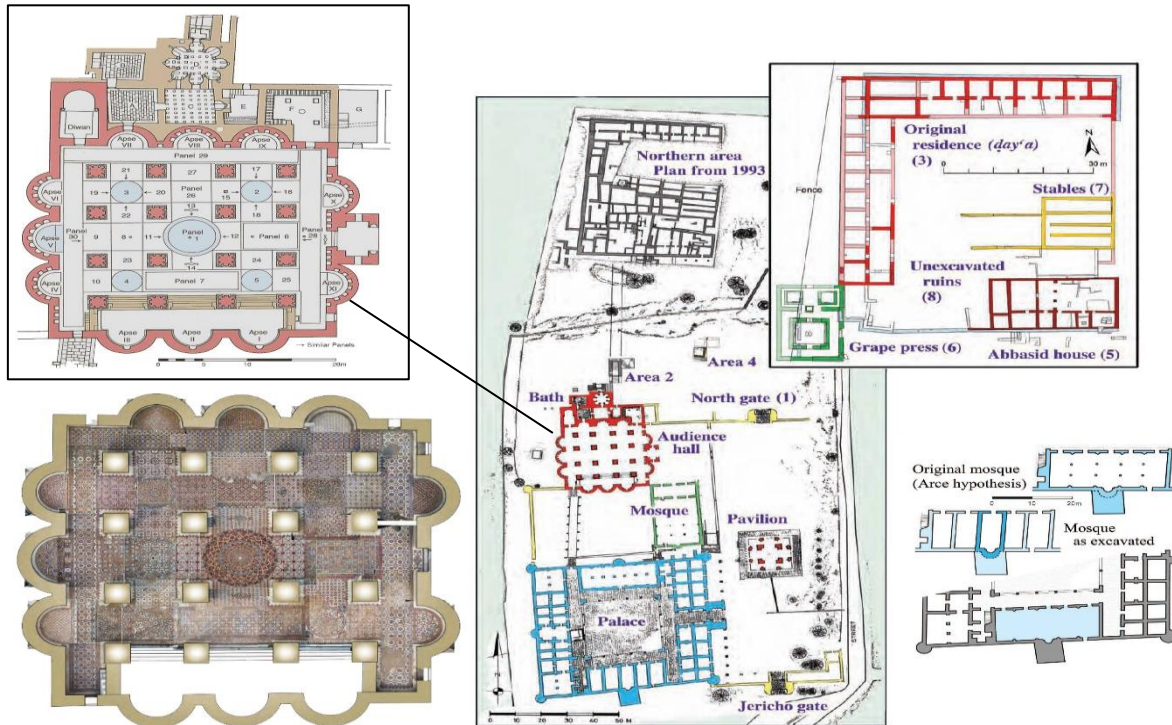
نیست که بعضاً با عناصر تزئینی به‌ویژه گچ-بری آراسته شده‌اند.

- فضای حمام که به فاصله کوتاهی از قصر قرار گرفته و مشتمل بر یک سالن یا استخر با مجموعه‌ای از گرم‌خانه‌هاست.
- مسجد که دارای موقعیت مکانی متفاوتی نسبت به قصر و حمام است.
- فضاهای مسکونی که به صورت مجزا و گاهی در چهارچوب گروه‌بندی در فاصله‌ای دورتر از بناهای اصلی قرار گیرند.
- یک محوطه بزرگ که با دیوارهای مستحکمی محصور گردیده که می‌تواند به-عنوان باغ و زمین‌های کشاورزی و یا محلی برای نگهداری حیوانات محسوب شود.

بارامکی که در خلال سال‌های ۱۹۳۶ تا ۱۹۴۴ در فصل‌نامه اداره آثار باستانی فلسطین به چاپ رسیده بود نیز استفاده کرد.

کاوش‌های بارامکی کماکان تا سال ۱۹۶۰م. در این محوطه ادامه یافت؛ محوطه‌ای که در مرز صحرا و مزارع حاصل‌خیز اریحا قرار گرفته است. تعبیر بارامکی از این مجموعه اصطلاح "قلعه صحرایی" است، ساختاری معماری که سابقه‌ای طولانی در باستان‌شناسی قرون اولیه اسلامی دارد، این مجموعه‌ها که به تعبیر دیگر با نام "قصور اموی" یاد می‌شوند، عموماً دارای ویژگی‌ها و یا عناصر ساختاری ذیل هستند (Taha & Whitcomb, 2013:59):

- ساختمان قصر با مجموعه‌ای از اتاق‌ها که در اطراف حیاط انتظام یافته و فرم کلی آن بی‌شباهت به کاروان‌سراهای دوران بعد

نقشه ۲. سمت چپ: پلان عمومی مجموعه تاریخی خربه المفجر و اجزای ساختاری آن

سمت چپ: بزرگ‌نمایی پلان و تزئینات حمام (Taha & Whitcomb, ۲۰۱۴)

که چهار دوره باستان‌شناختی در آن ارائه گردیده است (Taha & Whitcomb, 2013:60):

سال‌های ۷۵۰-۷۰۰ میلادی (برابر ۱۳۲-۸۰ ه.ق) ساخت‌وسازها و بقایایی که با ظروف رنگ‌آمیزی شده.

سال‌های ۸۰۰-۷۵۰ میلادی (برابر ۱۳۲-۸۰ ه.ق) گسترش بیشتر و آثار زلزله در اواسط قرن هشتم میلادی که به نظر می‌رسد سفالینه‌ها از انواع انتقالی هستند؛ نظیر محوطه قرون اولیه اسلامی (آیلا در سوریه)

سال‌های ۸۰۰-۹۵۰ میلادی (برابر ۱۳۲-۸۰ ه.ق) استفاده و سکونت مجدد محل در دوره عباسی؛

۶ کاوش‌های متاخر

پس از انتقال اداره اریحا به تشکیلات خودگردان فلسطین در سال ۱۹۹۴م. همکاری مشترکی با نام پروژه اریحا- مفجر، بین اداره آثار باستانی و میراث فرهنگی فلسطین و دانشگاه شیکاگو با هدف ارزیابی مجدد و تدقیق و جمع‌بندی یافته‌های بارامکی و همیلتون شکل گرفته است. همچنین از سال ۲۰۰۶ کاوش‌هایی به سرپرستی حمدان طاها از اداره آثار باستانی و میراث فرهنگی فلسطین در این محوطه آغاز گردیده است. این فعالیت‌ها و ارزیابی مجدد منجر به طبقه‌بندی و توالی دوره‌های ساختمانی در این مجموعه تاریخی است؛ به گونه‌ای

¹ Hamdan Taha

مرتبط با آن طراحی و افتتاح شده است همچنین این مجموعه دارای یک کارگاه آموزشی و اجرایی هنر موزائیک نیز می باشد. در آخرین اقدامات صورت-گرفته، پس از کارهای مرمتی، محوطه کاخ در اکتبر ۲۰۲۱ جهت بازدید به روی عموم گشوده شد و این در حالی است که به جهت حفاظت از تزئینات فاخر موزائیک پوشش حفاظتی بر روی این بخش‌ها اجرا گردیده است.

تداوم و ابداع ظروف خامه‌ای (معروف به ظروف مفسج)، سفالینه‌های برش‌خورده، قالبی و لعاب‌دار.

سال‌های ۱۱۰۰-۱۳۰۰ میلادی (برابر ۸۰-۱۳۲ ه.ق) استفاده مجدد در قرون وسطی (دوره ایوبی-ممالیک)؛ استفاده ظاهراً محدود تا ویرانی نهایی کاخ در سال ۲۰۱۴ موزه جدیدی برای نمایش تاریخ و باستان‌شناسی کاخ اموی و ساختارهای پیرامونی

شکل ۷. یکی از گالری‌های موزه خربه المفسج (کاخ هشام) (طه، ۲۰۱۹)

مفاهیم شرقی ایام کهن بود (گرابر، ۱۳۷۶: ۳۳) در خربه المفسج به احتمال زیاد فضای بارعام در یک مجموعه که شامل یک تالار ستون‌دار با راهروی پهن مرکزی واقع شده است که ساختمان ورودی را به اتاق محراب هدایت می‌کند. این مجموعه به شکل مجلی با موزائیک و تزئینات گچ‌بری که با طرحی پرکار از تصاویر برگرفته از دربار ساسانی درآمیخته، مزین گردیده است. چشمگیرترین آن‌ها نگاره گچی یک امیر (یا خلیفه) با لباس ایرانی است که بعدها به نمای سردر اضافه شده و یک زنجیر سنگی و سربند تزئینی آویخته از نیم گنبدی که احتمالاً از بالای تخت حکمرانی بوده است (بیر، ۱۳۹۸: ۷۹).

۷ تأثیر هنر ساسانی

ورای زمینه‌های بنیادی و مشهود تأثیر هنر و معماری ساسانی بر دوره اسلامی، شواهد بر تقلید خلفای اموی از پادشاهان ساسانی در آراستن کاخ‌ها و بناهای خود دلالت دارد. شاخصه‌های اشرافی دربار ساسانی با هویت غیر قابل انکار سبک زندگی امویان که توجه بسیاری بر تفنن و خوش‌گذرانی داشتند، مطابقت دارد. از این‌رو مضامینی چون نقش ملازمان، خنیاگران و رامشگران، شکار و... بر دیوار بسیاری از این بناها نقش بسته و قابل مشاهده است. تصاویر خربه المفسج، قصر الحیر غربی و قصیر عمره بازتابی از مفهوم دقیق سلطنت است. این مفهوم یکی از

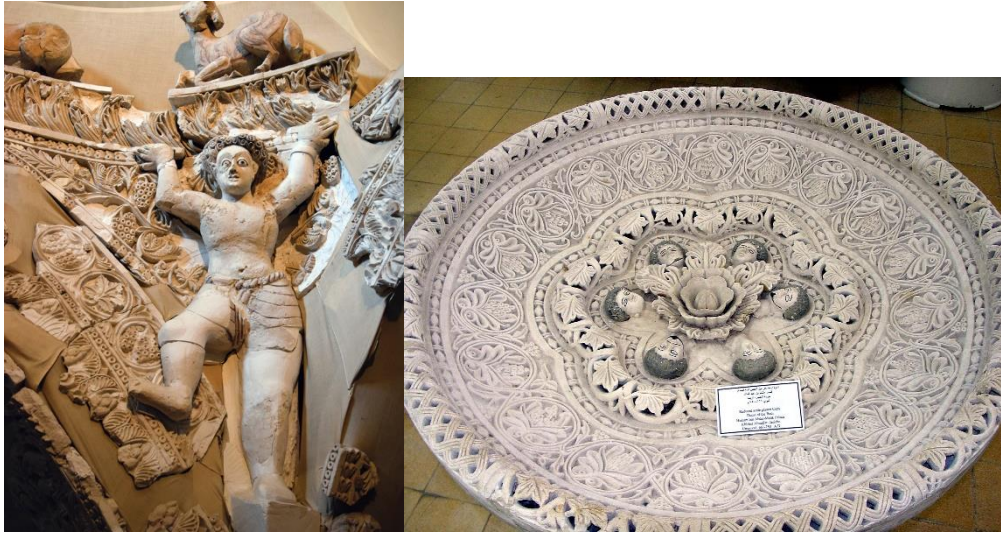
شکل ۸. تندیس خلیفه بر روی پایه شیران

(Taha & Whitcomb, 2014)

تداوم پیدا کرد. چه بسا به کارگیری نقوش گیاهی در زمینه دایره نیز در هنر پیش از اسلام ایران به عنوان نمادی از الوهیت و تکامل مورد توجه بوده است.» (حیدرنتاج و مقصودی، ۱۳۹۸:۴۲).

ایرانیان به داشتن باغها و کاخها پرآوازه گشته بودند و کارگران و باغبانهای ایرانی شاید در برکشیدن خربه المفجر همکاری کرده باشند (پرایس، ۱۳۹۱:۱۶).

«در جداره خارجی بقایای دیوارهای برجای مانده در کاخ، حاشیه تزئینی کنده کاری شده، با وجود فرم برجسته، نشانگر طبیعت پردازی در خصوص محیطی و الگوگیری از معماری باشکوه ساسانی است. در سردر این بخش طرحهای پیچک طوماری و و برگ کنگری، نشانی از سرزندگی است. همچنین نقش انار که نماد گیاهی آناهیتا است نیز در این کاخ وجود دارد. علاوه بر این در بخشهایی از گچ-بریهای بنا نقش انگور دیده می شود که این نقش از دوره اشکانی در ایران رواج و در دوره ساسانی

شکل ۹. نقش شاخ و برگ تاک و میوه انگور در گچ‌بری-
های محوطه تاریخی خربه المفجر (Tothstub, ۲۰۱۶)

شکل ۱۰. انگاره مدور گچ‌بری با نقوش انسانی و گیاهی و نمایه‌های
ساسانی در تزئینات وابسته به معماری محوطه تاریخی خربه المفجر
(طه، ۲۰۱۹)

عین السلطان است. در عوض تأمین آب از طرق چشمه‌های واقع در منطقه ناران صورت گرفته که به جهت تحقق این امر از زیرساخت‌های آبرسانی، از جمله دو پل آبرسانی استفاده شده است. با وجود این نقصان به دلایل ذیل این جا مکانی مناسب برای ساخت مجموعه‌ای فاخر در نظر بنی امیه به‌شمار می‌رفت:

- ۱) امکان حفاظت و جداسازی از شهر عمدتاً مسیحی اریحا؛
- ۲) امکان بهره‌برداری از منبع آبی متفاوت از منبعی که توسط جمعیت شهری استفاده می‌شود؛
- ۳) استقرار در مسیر جاده دره اردن که به بایسان، جلیل و دمشق منتهی می‌شود.

اما در زمان رومیان بعد از هرود (۶)، موضوع اصلی در فلسطین، مبارزه رو به رشد بین قدرت روم و جوامع مختلف یهودی بود که تمایلی به پذیرش حکومت سیاسی آن نداشتند. در آن زمان در پی این زد و خوردها معبد اورشلیم تخریب و بسیاری از شورش‌ها در برابر قدرت روم به طور خشونت‌باری

۸ منظر اموی- رومی

مطالعه اریحای رومی و اموی، حضور رومی‌ها را تا حدود ۶۰۰ سال قبل از بهره‌برداری امویان از محدوده خربه المفجر می‌تواند نشان دهد. رویکرد غالب بررسی و مطالعات دشت اریحا بر اساس چشم‌انداز واحه‌ای است که در کنار چشمه عین السلطان (چشمه الیاس) شکل گرفته است. با وجودی که این چشمه یکی از مهم‌ترین منابع آبی در منطقه خاور نزدیک به‌شمار می‌رود، اما منابع آبی دیگری نیز در منطقه اریحا وجود دارد. در این میان نکته حائز اهمیت آن است که با وجود تمام مکان‌های بالقوه در دشت اریحا، چرا امویان و احتمالاً رومیان پیش از آن‌ها تصمیم به انتخاب مکانی خربه المفجر، جهت ساخت یک مجموعه بزرگ گرفته‌اند؟ در پاسخ می‌توان گفت با وجود محوطه‌های بالقوه، موقعیت مکانی و مؤلفه‌های فرهنگی و تأثیرگذار دیگر که زمینه‌ساز انتخاب و استقرار در یک محل می‌باشد، با انگیزه‌های سازندگان و استقرار یافتگان آن محل ارتباط کامل دارد. در این محوطه تاریخی منبع آبی وجود ندارد و سد بزرگی با نام وادی نعیمه که از غرب تا رود اردن کشیده شده، حائل این مکان و چشمه

همچنین با توجه به احداث زیرساخت‌های آبرسانی دارای منبع آبی مستقلی بود و سرانجام، این منطقه به ارتش روم اجازه می‌داد تا حرکت و دسترسی در امتداد جاده دره اردن به و از بیت‌شنان، طبریه و فراتر از آن را کنترل کند.

سرکوب شد. نظیر دوره اموی، منطقه استقرار خربه المفجر مکانی کلیدی و دارای مزیت‌هایی خاص برای ارتش روم به‌شمار می‌رفت. این مکان درعین نزدیکی، جدای از هسته شهری اریحا، دلیلی بود تا ارتش روم حضور نظامی قدرتمندی داشته باشد و به مشکلات احتمالی به‌سرعت پاسخ دهد.

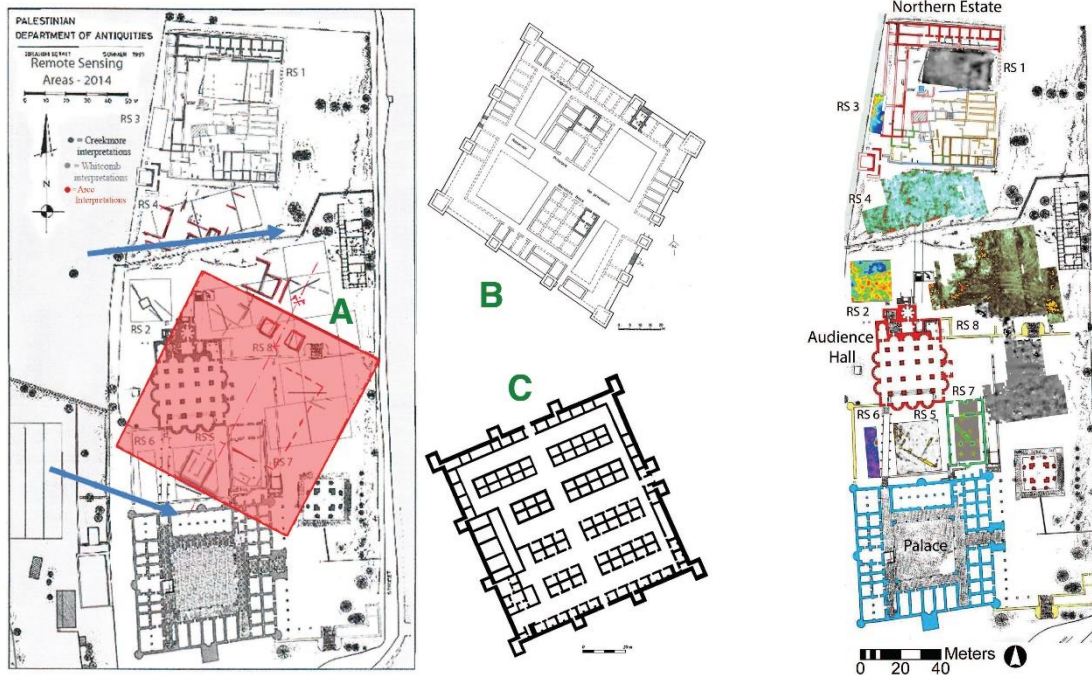
شکل ۱۱. سردیس مرمرین (احتمالاً رومی) مکشوفه از محوطه تاریخی خربه المفجر (Whitcomb & Jennings & 2016)

جهت‌گیری مورب تمام بقایای معماری تازه کشف‌شده نشان‌دهنده تعلق این ساختارها به دوره‌های متفاوتی از ساخت‌وساز می‌باشد. چنانچه این شواهد منشأ شکل‌گیری فرضیاتی جدید گردیده است.» (Whitcomb & Jennings & ..., 2016:81)

آن چنانکه گفته شد، برجسته‌ترین ویژگی دیوارهای شناسایی‌شده، جهت‌گیری مایل آن‌ها است (برخلاف استقرار «دکارتی» سازه‌های نمایان شده دوره اموی در راستای شمالی جنوبی). با وجود این تناقض و بر پایه الگوهای یافت شده در بیشتر قلعه‌های رومی در منطقه، فرضیه ای دال بر وجود قلعه رومی در لایه‌های زیرین و احتمالاً مربوط به دوره روم پسین قوت می‌گیرد.

۹ بررسی‌های ژئوفیزیک و فرضیه وجود قلعه رومی

با توجه به ساختار ویژه این محوطه تاریخی و وجود تزئینات وابسته به معماری ارزشمندی نظیر موزائیک‌های باشکوه محدودیت‌هایی به جهت کاوش‌های باستان‌شناسی در آن وجود دارد. از این رو با بهره‌گیری از روش بررسی‌های ژئوفیزیک که از سال ۲۰۱۴ صورت پذیرفته، یافته‌های جدیدی در اختیار باستان‌شناسان قرار گرفته است. «این بررسی‌ها نشان‌دهنده گسترش پیوسته معماری از کاخ تا جبهه شمالی است. اگرچه داده‌های ژئوفیزیک نمی‌توانند تاریخی برای بقایای مدفون ارائه کنند، لذا

نقشه ۳. داده‌های بررسی‌های ژئوفیزیک منطبق بر نقشه سایت و پلان قلعه
احتمالاً رومی (Whitcomb& Jennings&..., ۲۰۱۶)

به دلیل خشتی‌بودن ساختار قلعه و بروز زلزله و یا فرسایش قابل توجه مصالح آن خصوصاً در معرض عامل رطوبتی است که مظاهر آن در سراسر محوطه از غرب به شرق جریان دارد. از این رو این عوامل می‌توانست به شدت به قلعه رومی آسیب برساند و استفاده مجدد را غیرممکن و بازسازی ساختمان‌های جدید امویان را ضروری کند.

برخی از موارد مشابه نشان‌دهنده استفاده مجدد قلعه‌های متروک رومی در قرن پنجم میلادی است؛ به صورتی که اغلب به صومعه تبدیل شده و سپس به قصور اموی تغییر می‌یابند. به نظر می‌رسد در خربه المفجر، بناهای جدید امویان در کنار (و یا بر فراز) آن ساخته شده و ظاهراً این قلعه فرضی رومی مورد استفاده مجدد قرار نگرفته است. شاید این امر

شکل ۱۲. بررسی های ژئوفیزیک در محوطه تاریخی خربه المفجر (Whitcomb& Jennings&..., ۲۰۱۶)

۱۰ نتیجه‌گیری

محوطه تاریخی خربه المفجر با وجود بعد مسافت از حدود جغرافیای سرزمینی ایران و با وجود مقاربت در محدوده فرهنگی بیزانس، تبلوری دیگرگون از تأثیر هنر و معماری حوزه فرهنگی ایران و دوره ساسانی است. به طوری که این استیلای فرهنگی چه در آثار منقول برجای مانده و چه در ساختارها و تزئینات وابسته به معماری این مجموعه قابل توجه است. از منظر باستان‌شناختی نتایج مبتنی بر بررسی‌ها صورت گرفته در منابع مشخص این مقاله از دو جهت قابل ارائه است؛ نخست تحلیل و جمع بندی اقداماتی است که در قالب کاوش‌های باستان‌شناسی از دهه ۱۹۳۰ میلادی توسط بارامکی آغاز گردیده و به واسطه رابرت همیلتون بررسی‌هایی دیگر صورت می‌پذیرد.

جدای از یافته‌های باستان‌شناسی و در پی آن امکان درک فضا و کالبد معماری محوطه تاریخی خربه المفجر، آن چه که در آن ایام مورد توجه خاص قرار می‌گیرد، نظریه تدقیق انتصاب این مجموعه به خلفای اموی یعنی هشام بن عبدالملک (۷) و یا یزید بن ولید است که در این رهگذر و بر پایه مدارک تاریخی و مستندات قابل انطباق به نظر می‌رسد امکان تعلق به ولید دوم بیشتر بوده تا بدان جا که رمانی در این خصوص با نام "ولید و دوستان، تراژدی اموی" به طبع می‌رسد.

در منابع تاریخی اشارات فراوانی به وجود حداقل سه قلعه رومی متعلق به قرن اول میلاد در اریحا وجود دارد که اکنون اطلاعی از آن‌ها در دست نیست. موقعیت استراتژیک اریحا در صحرا، با وجود دسترسی به دره اردن و ارتفاعات منطقه، کنترل نظامی روم بر شهر را ضروری می‌کرد. «در قرن پنجم میلادی زمانی که این قلعه‌ها توسط ارتش روم رها شد، بسیاری از آن‌ها تبدیل به صومعه‌هایی شدند که شواهد مختلفی از این صومعه‌ها در اطراف خربه المفجر وجود دارد و ظاهراً در جریان حمله ایرانیان ویران و متروک شدند. در نهایت همه این ویژگی‌ها، این منطقه را تبدیل به مکانی می‌کند که می‌تواند توسط اشراف و بزرگان اموی در یک الگوی دگرگونی و تغییر فیزیکی که در بسیاری از مکان‌های منطقه شناسایی شده است، ساخته و مورد بهره‌برداری قرار گیرد. با وجود این، همه فرضیات ارائه شده، نیاز به انجام بررسی‌های دقیق و کاوش‌های باستان‌شناسی داشته؛ هرچند توضیح قابل قبولی از طریق شواهد تولید شده توسط بررسی سنجش از دور در ارتباط با این بقایای معماری به دست آمده است و مهم‌تر، پیروی از الگوی تبدیل قلعه‌های رومی به قصور اموی است که در چندین مکان شناسایی شده است و به پاسخ این سؤال در مورد مکان قلعه‌های رومی که در واحه اریحا ساخته شده کمک می‌کند.» (Whitcomb& Jennings&..., 2016:85)

مقاله حاضر علاوه بر استفاده از منابع گوناگون در جهت معرفی اجمالی این محوطه ارزشمند دوران اسلامی بر پایه یافته‌های منتشر شده در مقاله مجله باستان‌شناسی خاور نزدیک شماره ۷۹ (جلد دوم) در ژوئن ۲۰۱۶ که توسط دانشگاه شیکاگو به چاپ رسیده است، مبتنی گردیده است.

به دلیل جلوگیری از اطاله کلام از پرداختن تفصیلی به ساختار فضایی و کالبدی محوطه پرهیز گردیده است؛ لذا جهت اطلاع بیشتر در این خصوص به منابع فارسی یادشده در فهرست، نظیر کتاب معماری متقدم مسلمانان و دایره المعارف بزرگ اسلامی مراجعه شود. (بجنوردی، ۱۳۹۴)

این کتاب روایتی است از زندگی و اوقات فراغت ولید دوم، خلیفه اموی که در سقوط سلسله امویان نقش بسزایی داشته است نویسنده این کتاب رابرت همیلتون (دپارتمان آثار باستانی، موزه اشمولین، آکسفورد) با بررسی زندگی و ثروت ولید در پس زمینه تفرجگاه خربه المفجر در دره اردن، بسیاری از ناگفته‌های زندگی شخصی ولید را بر اساس معماری و آثار نقاشی این مجموعه تاریخی منطبق و بازگو می‌کند. این کتاب با مشخصات زیر هنوز به فارسی ترجمه نشده است.

[Hamilton](#), Robert (1988) *Walid and His Friends: An Umayyad Tragedy*, Oxford University Press, Oxford Studies in Islamic Art, 6

کتاب الاغانی نوشته [ابوالفرج اصفهانی](#)، (علی بن حسین بن محمد اموی قرشی) شامل برگزیده آوازاها و دانش‌نامه شعر و ادب و قصه‌ها و اساطیر و موسیقی عرب در عصر جاهلی و اموی و سلسله عباسی تا آخر قرن سوم هجری است. آغانی جمع واژه آغنیه (به ضم یا کسر همزه و تشدید یا تخفیف یاء مفتوح) کلام موزون و آهنگینی است که به آواز و با ساز خوانده می‌شود. مترادف آن در فارسی [ترانه](#) است. به‌علاوه خزانه افکار و لغات و مضامین و امثال و حکم و اشعار عربی رایج در فارسی است. افسانه‌های عشقی مانند [لیلی و محنون](#) و اسامی

نتایج دیگر مورد بحث در این مقاله بر پایه کاوش‌های میدانی و بررسی‌های سنجش از دوری است که در قالب پروژه‌ای مشترک از حدود سال ۱۹۹۴ میلادی با نام پروژه اریحا- مفجر بین اداره آثار باستانی و میراث فرهنگی کشور فلسطین و دانشگاه شیکاگو آغاز گردیده است. این فعالیت‌ها و ارزیابی مجدد منجر به طبقه‌بندی و توالی دوره‌های ساختمانی در این مجموعه تاریخی گردیده است. علاوه بر آن با تکیه بر خوانش و استنتاج از متون تاریخی و شواهد برجای‌مانده پیشینه توجه و بهره‌برداری از مکان این محوطه تاریخی به دلیل شرایط و موقعیت خاص استقراری به حدود شش قرن پیش از دوره اموی یعنی امپراطوری روم می‌رسد. در این میان بر مبنای نقشه‌ها و داده‌های مستخرج از بررسی‌های ژئوفیزیک محوطه فرضیه وجود قلعه‌ای رومی در لایه‌های زیرین و به احتمال متعلق به قرن اول میلادی محتمل گردیده است.

پی‌نوشت‌ها

هنر موزائیک در زبان عربی به عنوان فسيفساء (فسيفساء [فُ سُ ف] [ع |] فسيفسه. قطعات کوچک از رخام و جز آن که به یکدیگر ترکیب شوند و محوطه خانه‌ها را از درون زینت دهند و گویند اصل لغت رومی است. (از اقرب الموارد). خزره و مهره‌های رنگارنگ که بر دیوارهای خانه از درون پهلوی یکدیگر نشانند و صور و نقوش برآرند. (لغت نامه دهخدا) به‌عنوان یک عنصر تزئینی در بنا، از قدمتی چندین هزار ساله برخوردار بوده و در تمدن‌های بین‌النهرین، یونان، روم، بیزانس و تمدن اسلامی به‌طور گسترده مورد استفاده قرار گرفته است. هنر به‌وجودآوردن تصاویر، نقوش و نگاره‌هایی به شکل کف‌پوش و تابلوهایی برای پوشش کف و دیوارهای بناهایی نظیر کاخ‌ها، حمام‌ها، اماکن عمومی، منازل خصوصی و... درگذشته مورد استفاده قرار داشت که نوعی عنصر تزئینی در بناها به‌شمار می‌رود و در ساخت آن از اجزای کوچکی با ابعاد ریز از جنس صدف، شیشه، سنگ، سفال، کاشی، آجر و... استفاده می‌شود.

در سال ۱۹۳۶ تکه سنگ مرمر شکسته‌ای در این مجموعه کشف می‌شود که بر روی آن کتیبه‌ای با مضمون پیام تهنیتی از جانب شخصی به نام عبیدالله به خلیفه اموی هشام بن عبدالملک به چشم می‌خورد. هرچند این سند مؤید ساخت بنا در زمان این خلیفه اموی است، اما مبنایی بر بهره‌برداری از آن توسط وی نخواهد بود. در هیچ‌یک از متون تاریخی نشانی از سفر هشام بن عبدالملک به فلسطین به چشم نمی‌خورد، همچنین از آن چه درباره او گفته‌اند، چندان مناسبتی با تجمّل‌گرایی و تشریفات قابل مشاهده در این مجموعه وجود ندارد. همیلتون با نظر داشت این مطالب معتقد است که پدیدآورنده این اثر ولید بن بزید بوده است. (کرسول، ۱۹۶) اما این استدلال‌ها کرسول را قانع نساخت.

عرایس الشعر مثل سعدی و سلمی و ثریا و... و اسامی منازل عرب در [ادبیات فارسی](#) غالباً از آغانی گرفته شده است.

هرود هرودیسیا هرود اول یا هرود بزرگ پادشاه و والی یهودیه از سوی [امپراتوری روم](#) بود؛ بزرگی او به اندازه‌ای بود که وی را اگوستوس یهودیه خوانده‌اند. او دشمنی کسانی را که قصد داشتند وی را نزد [آنتونیوس](#) یا [اوکتاویانوس](#) بی‌اعتبار سازند، فرونشاند و حکومتی استبدادی بر پایه نظم در یهودیه برقرار کرد. این فرمانروای مشهور در سال‌های تنگدستی، مردم را از پرداخت مالیات معاف کرد، موافقت روم را با کاهش مالیات‌ها به دست آورد و به یهودیان ساکن در خارج کشور امتیازاتی بخشید، زیان‌هایی را که در اثر خشک‌سالی به کشاورزی [اورشلیم](#) رسیده بود، جبران نمود و همچنین تجارت در بازارها و بنادر را توسعه داد.

منابع

طهماسبی، فصلنامه گلستان هنر، سال ششم شماره پیاپی ۱۷.

بجنوردی، کاظم موسوی (۱۳۹۴)؛ دایره المعارف بزرگ اسلامی، مرکز پژوهش‌های ایرانی اسلامی، جلد بیست و دوم

حیدرنتاج، وحید و مقصودی، میترا (۱۳۹۸) مقایسه تطبیقی مضامین مشترک گیاهان مقدس در نقش‌مایه‌های گیاهی معماری پیش از اسلام ایران و آرایه‌های معماری دوران اسلامی (با تأکید بر دوره اموی و عباسی)، مجله باغ نظر، شماره ۷۱، صفحه ۳۵

طه، حمدان (۲۰۱۹)؛ متحف قصر هشام فی اریحا، فلسطین

Donald Whitcomb, Michael Jennings, Andrew Creekmore and Ignacio Arce(2016) Khirbat al-Mafjar: New Excavations and Hypotheses for an Umayyad Monument. Near Eastern Archaeology [Vol. 79, No. 2 \(June 2016\)](#), pp. 78-87 (10 pages) Published By: The University of Chicago Press.

Whitcomb, Donald (2010-2011) Jericho Mafjar project and Islamic archaeology, annual report, The University of Chicago Press 10

Hamilton, Robert (1988) Walid and His Friends: An Umayyad Tragedy, Oxford University Press, Oxford Studies in Islamic Art, 6

Donald Whitcomb, Hamdan Taha (2014) The mosaics of Khirbat al-Mafjar

کرسول، کپل آرچیبالد کامرون (۱۳۹۳)؛ گذری بر معماری متقدم مسلمانان، بازنگری: جیمز آلن، ترجمه مهدی گلچین عارفی، انتشارات فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.

گراپر، الک (۱۳۷۶)؛ هنر اموی، مجموعه تاریخ هنر ایران: هنر اموی و عباسی، ترجمه یعقوب آزند، تهران: مولی.

پرایس، کریستین (۱۳۹۱)؛ تاریخ هنر اسلامی، ترجمه مسعود رجب نیا، چاپ پنجم، تهران: امیرکبیر.

بیر، لابونل (۱۳۹۸)؛ کاخ‌های ساسانی و تأثیر آن‌ها در دوره متقدم اسلامی، ترجمه احسان

Hisham's palace, Joint Publication, Palestinian Department of Antiquities and Cultural Heritage, The Oriental Institute of the University of Chicago, Ramallah 2014 and Chicago 2015

Donald Whitcomb, Hamdan Taha (2013) Khirbat al-Mafjar and its Place in the archaeological heritage in Palestine, Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies, Volume 1, Number 1, pp. 54-65 (Article) Published by Penn State University Press

[Hamilton](#), Robert (1959) Khirbat al Mafjar an Arabian mansion in the Jordan valley, Oxford

[Hamilton](#), Robert (1969) Who Built Khirbat al-Mafjar? The Journal of the

Council for British Research in the Levant, Volume 1- [Issue 1](#)

Rachael Thyrza Sparks, Bill Finlayson, Bart Wage makers and Josef Mario Briffa (2020) Digging Up Jericho Past, present and future, Archaeo-press Publishing Ltd, Summertown Pavilion 18-24 Middle Way, Summertown, Oxford OX2 7LG

Jennings, Michael (2015) Beyond the walls of Jericho: Khiret al-Mafjar and the

signature landscape of the Jericho plain, Department of near eastern languages and civilizations. Chicago, Illinois.

Tothstub, Sara (2016) New discoveries are overturning long-held assumptions and revealing previously ignored complexities at the desert castle of Khirbet al-Mafjar, Courtesy Palestinian Department of Antiquities and Cultural Heritage